

„KUCANJE“ TEKSTA NA EKRANU (osim ovog u zagradi):

Nekad će istina prikazivati prirodan, a nekad društveni obrazac .Međutim, **ponovljivost obrasca jeste ono što zadobija status istine.** (*Psihologija zla*, Sajmon Baron Koen)

VODITELJ (video, studio):

„Obrazac“ o kome je ovde reč tiče se iskonske čovekove potrebe da, usled sopstvene nemoći, pripiše ekstremno humano delo, slučajnom junaku. Taj junak će darovati vatru nemoćnom čoveku, trpeći zbog toga večite muke kreirane perfidnom maštom arogantnih olimpskih bogova, ali će, po istom obrascu, odbiti da oduzme život nevinim ljudima, gubeći pri tome sopstveni život. Na koji način javno mnjenje plete priču unutar tog obrasca, oglašujući se pritom čak i o dokazane činjenice, probaćemo da dočaramo sledeći trag priče o Jozefu Šulcu.

U POTRAZI ZA JUNAKOM (kucanje)

VODITELJ (audio zapis + fotografije)

20. jula 1941. godine u Smederevskoj Palanci streljana je grupa od šesnaestoro talaca, prvoboraca, partizana, a sa njima je streljan i nemački vojnik koji je odbio da puca u nevine ljude. Ovu usmeno zaživelu priču,ovekovečila su dva spomenika na kojima je nemačkom vojniku pripojeno ime Jozef Šulc. Ovu priču, popularnu 70-ih godina prošlog veka, novinar Mihael Martens čuo je slučajno, razgovarajući sa muzejskim savetnikom Muzeja žrtvama u Kragujevcu, Štanišom Brkićem, inače autorom knjige „Ime i broj“, o žrtvama tzv. Kragujevačkog oktobra. Vođen novinarskom intuicijom i potrebom za istinom, ovaj novinar – pisac srušio je jedan mit. Kako mu je to pošlo za rukom i kakve zaključke možemo izvući iz svega?

VODITELJ (audio–video)

Nameravajući da istraži ovaj slučaj u kontekstu potcrtavanja razlike između pripadnika nemačkog naroda generalno i pripadnika nacionalsocijalističke partije, Martens evocira istorijski dokazane podatke o borbi protiv nacionalsocijalizma u liku i delu Ota Šindlera, brata i sestre Šol i učesnika Julske pobune. Smatra da bi, ukoliko dokaže istinitost ove priče, doprineo obogaćivanju te galerije boraca protiv nacizma i na neki način umirio sopstvenu savest kao pripadnika naroda koji je počinio zločine.

U predstavljanju ove priče suprotstavićemo činjenice sa jedne strane i legendu, s druge strane, smatrajući činjenicama ono što je plod dokumenata i istrage, a legendom ono što su iznedrile emocije, pretpostavke i nadanja.

ISTRAŽIVANJE ISTINE („kucanje“)

Centrala pokrajinskih sudskih uprava za rasvetljavanje nacionalsocijalističkih zločina (“kucanje”, potom fotografije ili snimak arhive) VODITELJ (AUDIO) – ustanovljena u nekadašnjem ženskom zatvoru u Ludvigsburgu. Osnivanje ove institucije označilo je početak sistematskog sudskog razmatranja

nemačkih zločina. Inicijalni slučaj ticao se Bernarda Fišera Švedera, koji je razotkriven i osuđen kao pripadnik „Specijalnog odreda Tilzit“ odgovornog za smrt više od pet hiljada Jevreja.

Ove istrage značajno su doprinele pokretanju krivičnih postupaka za zločine počinjene u Aušvicu, vođenih u Frankfurtu između 1963. i 1981.

Posebno se ističe ime Ervina Šilea glavnog javnog tužioca u Štutgartu. Zanimljivo je, da je posle nekoliko uspešnih slučajeva u ovoj instituciji, Šile i sam doživeo „biografsku nesreću“ kako kaže pisac, tj. otkrilo se da je kao dvadesetčetvorogodišnjak bio član nacionalsocijalističke partije.

VODITELJ (audio–video)

8. avgusta 1966. godine izašao je najnoviji broj nemačkog ilustrovanog časopisa Kvik, prodavanog u više od 1,3 miliona primeraka. U njemu se pojavila neuobičajena reportaža. Bila je to priča o vojniku koji nije hteo da ubije. Članak su zapazili istražitelji iz Centrale, što je izazvalo uznemirenost u Ludvigsburgu i nagnalo ih da preispitaju slučaj. Prema međunarodnom pravu, koje je važno u Drugom svetskom ratu, zapovednik streljačkog voda nije imao pravo da naredi streljanje nemačkog vojnika zbog odbijanja naređenja, bez učešća vojnog suda. Dakle, egzekucija Jozefa Šluca bila je zločin.

Među odjecima ove priče najnepovoljniji je bio onaj koji su zloupotrebljavali optuženi za ratne zločine. Oni su se često pozivali na tzv. nužnost postupanja po naređenju, tvrdeći da su morali da počinje zločine koji im se stavljaju na teret – npr. streljanje Jevreja – da bi spasili sopstveni život. Ko god bi odbio da izvrši naređenje za ubistvo, bio bi obešen o drvo, glasilo je njihov argument.

U daljoj proceduri nastupilo je traganje za veteranima koji bi mogli da se sete tog slučaja.

“Niko se, međutim, nije javio, izuzev kapetana u penziji Alberta Anisa, koji je podneo Javnom tužilaštvu u Štutgartu krivičnu prijavu protiv n lica zbog ubistva... Istraga je obustavljena već posle nekoliko dana, uz obrazloženje da u predmetnom slučaju nije reč o teškom ubistvu, već o običnom ubistvu, te da je slučaj zastareo.

Kada je incident pet godina kasnije, zahvaljujući reportaži u Kvik, ponovo dospelo u nemačku javnost, **Centrala** se obratila **Javnom tužilaštvu u Štutgartu** s molbom da još jednom preispita slučaj. Odgovor je bio identičan prethodnom.

Sledeće značajno ime u sprovođenju istrage jeste Adalbert Rikerl, naslednik Ervina Šilea na mestu šefa Centrale. On je poverio svom najboljem saradniku, Kurtu Hirnihsenu, mladom javnom tužiocu iz Kila, (u Centrali od 1959.) da rasvetli slučaj u Palanci.

Prvi korak u tome bio je da pronađe preživele ratne veterane koji su te godine mogli biti stacionirani u Palanci. Saznavši da se radilo o 661. artiljerijskom divizionu 714. divizije, obratio se Nemačkoj kancelariji za obaveštavanje najbližih srodnika poginulih pripadnika nemačkog Vermahta u Berlinu s molbom da mu dostavi spisak imena. Otežavajuća okolnost bila je ta što u

većini tih graničnih oblasti više nije bilo Nemaca, pa se obratio organizacijama udruženja proteranih lica. Na taj način i prepiskom sa zapadnonemačkim ustanovama za prijavu prebivališta uspeo je da pronade određeni broj potrebnih sveddoka.

Na krivi trag naveo ga je članak u slovenačkom listu Večer, koji je nemačkog vojnika o kome je reč preimenovao u Marsela Mazela, čiji identitet nije pronađen u dokumentaciji Vermahta. Usledili su zapisnici sa saslušanja bivših pripadnika 661. artiljerijskog diviziona.

Najupečatljiviji iskaz u Severnoj Rajni-Vestfaliji dao je fabrički radnik Ulrich Kac. On je naveo da na dan pogubljenja nije bio u kasarni, ali da je prilikom povratka u bazu osetio neobičnu atmosferu. Kako je rekao, imao je utisak da je učesnicima u izvršenju kazne bilo naređeno da ništa ne govore o onome što se dogodilo. (DOVDE GOVORI VODITELJ)

(svedočenje [Ulriha Kaca](#) str.250-252)([GLAS](#), STATIČNA FOTOGRAFIJA BEZ IDENTITETA ILI SL.)

[VODITELJ](#) (audio)

Hirnihsenova dalja namera bila je da pronade vojnog lekara 661. ar.divizona kao potencijalnog ključnog svedoka.

Nepunih mesec dana kasnije Savezno ministarstvo unutrašnjih poslova iz Beča je prosledilo Centrali zapisnik sa saslušanja [dr Johana Hekendorfera](#). U zapisniku dominira njegova nemogućnost da se seti relevantnih pojedinosti o kojima je pitan. Iz zapisnika je vredno izdvojiti sledeće:

[dr Johan Hekendorfer \(glas, statična fotografija...](#)

“Koliko se sećam tada sam se nalazio na području širokog kruga artiljerijske kasarne. Koliko pantim, tada su, budući da je to bila jedna od prvih egzekucija u tom kraju, snimane fotografije i pretpostavljam da su te fotografije snimali pripadnici Propagandnog odeljenja. Toga se sećam iz razloga što sam kasnije video te fotografije.

Mogućnost da je istovremeno streljan i pripadnik nemačkog Vermahta mogu da isključim s verovatnoćom koja se graniči sa sigurnošću, budući da bi u tom slučaju, u skladu s propisima koji se odnose na moju službenu dužnost, trebalo da mu skinem identifikacionu oznaku i ustanovim na kom je mestu sahranjen, o čemu je bilo obavezno sastaviti zapisnik i proslediti ga Centralnoj upravi za evidentiranje lokacije grobova.

[VODITELJ](#)(audio)

U Hekendorfovoj izjavi bilo je i nečeg tipičnog, u negativnom smislu, a to je nemogućnost da identifikuje komandanta streljačkog voda. Istražitelji su često bili suočeni s time da veterani

nikako nisu mogli da se sete imena. Ako se i dogodi da neko navede neko ime, možete biti apsolutno sigurni da dotična osoba više nije među živima.

Majerov rat (kucanje)

VODITELJ (audio)

Herman Frank Majer, uspešan biznismen s prebivalištem u Briselu, nenamerno je doprineo rasvetljavanju druge strane priče o dobrom vojniku Šulcu. Majer je, tragajući za sopstvenim ocem koji se nije vratio iz Drugog svetskog rata, postao međunarodno priznati stručnjak za istoriju partizanskog rata na Balkanu, a pre svega u Grčkoj. U trenutku kada je razgovarao sa Mihaelom Martensom, upravo je izdato njegovo najnovije delo „Krvavi runolist“, posvećeno borbama i zločinima Prve planinske divizije u Drugom svetskom ratu. Sa takvom reputacijom poznavao pomenute materije, Majer je razočarao Martensa nepoznavanjem priče o Jozefu Šulcu. Podsećanje na njen sadržaj evociralo je jednu drugu, ali gotovo identičnu priču, bila je to priča o dobrom vojniku iz Kalavrite. To, međutim, spada u onaj drugi, legendarni deo naše priče.

Priča iz Kalavrite (kucanje)

VODITELJ(audio)

Ovaj deo istraživanja istine tiče se stvarnih ličnosti Persi Ernsta Šrama i njegove supruge Erengard Šram. Gospodin Šram se posle 1945. god. kao istoričar i publicista detaljno bavio ratom u kome je i sam učestvovao na strani agresora. Istakao se kao izdavač nemačkih ratnih dnevnika, a u svojim esejima i predavanjima često je razmatrao „fenomen Hitler“. Na neki način ga je javno mnjenje optužilo da prikazuje Hitlera u suviše blagom svetlu. Delatnost Erengard Šram odnosila se takođe na nemačku prošlost, ali više na ono što se u toku Drugog svetskog rata dešavalo u inostranstvu. Posebno ju je zaokupljala sudbina Grčke, gde je slučajno saznala o užasnom događaju koji je zadesio grčki provincijski grad Kalavritu.

Ono što je istorijski događaj u slučaju Kalavrite odnosi se na 13. decembar 1943. godine kada je streljano nekoliko stotina muškaraca u znak odmazde za nemačke vojnike koje su sreljali partizani.

Ostalo, međutim, liči na legendu, glasinu ili nešto slično. Evo kako je događaj predstavio jedan lekar iz Kalavrite:

„SVEDOK“ (muški glas)

„Svi muškarci iz sela odvedeni su do mesta gde su streljani, a za to vreme su okupili sve žene i školsku decu u novoizgrađenoj osnovnoj školi, a zatim u njenom zadnjem delu podmetnuli požar. Onda se pojavio vojnik koji je, međutim, bio Italijan i sve ih oslobodio.“

VODITELJ (audio)

Na pitanje otkud Italijan u nemačkoj vojsci, kad je Italija već bila izašla iz rata, sagovornik je bio odlučan:

SVEDOK (muški glas)

„Jeste, jeste, znamo to. Bio je Italijan. Ono što je on uradio, ne bi mogao da uradi nijedan Nemač.“

VODITELJ (audio)

Profesorka gimnazije u Atini, koja je, igrom slučaja, takođe boravila u Kalavriti, delimično je potvrdila tu priču :

(ovo govori Erengard Šram – statična fotografija...): Rekla mi je da je tog užasnog 13. decembra bila na odmoru u Kalavriti i zajedno sa ostalim ženama otišla u školu u koju im je naređeno da dođu, dok su muškarci i mladići odvedeni do mesta izvan grada, gde su streljani. U veliku školsku prostoriju u kojoj su se okupile žene, iznenada je ušao nemački vojnik i upitao ima li nekoga ko zna nemački. Ona se javila, a on je rekao da im se sprema nešto strašno. U prednjem delu zgrade podmetnuli su požar. On mora da spreči nesreću, inače nikada u životu više neće naći mir. Zatim je širom otvorio spoljna vrata i prozore prizemne zgrade i poterao žene i decu napolje. Nekoliko male dece sam je pažljivo spustio kroz prozor. Napolju, ispred zgrade, sedeli su vojnici s mašinkama i čuvali stražu. Niko od njih nije ništa učinio da zaustavi žene koje su bežale. Odmah sam pitala profesorku gimnazije da vojnik koji je spasao žene slučajno nije bio Italijan. Ona je to odlučno porekla: u protivnom ne bi s njim mogla da se sporazumeva na nemačkom. Osim toga rekao joj je da je iz Beča.

VODITELJ (audio)

Ova priča nije mogla naknadno da se dokaže, jer su oba sagovornika očevica, svako na svoj način, postali nedostupni. Posledice događaja su ipak, na neki način, bile pozitivne. Erengard Šram je nakon saznanja o ovom događaju radila na tome da pomogne meštanima Kalavrite. Više desetina mladih je uputila na školovanje u Nemačku i pomogla im da se izvuku iz siromaštva. Zahvaljujući njoj, masakr iz Kalavrite je mnogim Nemcima postao podnošljiviji.

Ne prepuštajući ništa slučaju, Majer je nastojao da pronađe dokaze za ovu priču. Između ostalog razgovarao je i sa veteranima naišavši na čoveka koji je tvrdio da je upravo on taj legendarni spasilac.

SVEDOK ŽAN LIRO (statična fotografija...): „Popeo sam se uza stepenice da im pomognem da se spasu i, gle čuda: ključ je bio u ključaonici. Otvorio sam vrata i pobegao. Da me je video neki nemački vojnik, sigurno bi me ubio.“

VODITELJ (audio)

Liro ovako nije pisao samo u pismu Majeru. Isto je tvrdio i u intervjuu jednom grčkom listu. Majer je pretpostavljao da je Elzašanin bio pod snažnim utiskom masakra u Oradur-sur-Glanu u svojoj domovini Francuskoj, gde su jedinice SS-a u junu 1944. ubile više od 600 civila. Da bi proverio Lirove tvrdnje Majer je razgovarao sa drugim veteranima¹¹⁷. Ilovačke divizije i proučio tadašnje izveštaje o vojnim akcijama. Ustanovio je da vremenski tok događaja iz Lirovog opisa ne može biti tačan. Osim toga, u trenutku njegovog navodnog herojskog čina školska zgrada bila je opkoljena mnoštvom vojnika. Svima je bilo naređeno da ne napuštaju položaj, ispričali su mu bivši vojnici. Bilo je takoreći nemoguće da se 13. decembra 1943. običan vojnik nađe na svim tim mestima koje spominje Liro.

Iako Liro nije uspeo da se nametne kao junak iz Kalavrite, priča o ovom događaju nastavila je da se širi, najviše zahvaljujući štampi. U priči se javljaju novi detalji, kao kundak kojim je vojnik razvalio vrata, ali i spomenik koji mu je podignut i koji se spominje naročito u turističkim vodičima. Sve ovo navodilo je na zaključak da su masakr u Kalavriti i užasi povezani s tim događajem zaista prodavani kao turistička atrakcija.

Na Martensovo pitanje da li bi se i priča o Jozefu Šulcu mogla smatrati legendom, Majer nije bio isključiv. Pretpostavio je, ipak, da u ovakvim pričama ima zajedničkog mehanizma:

MAJER (STATIČNA FOTOGRAFIJA...): „treba to zamisliti kao lavinu“. Sve počinje od pretpostavke koja nekako dospe u novinski članak, knjigu ili zvanični izveštaj. Posle toga sve ide takoreći samo od sebe. Lavina se survava u dolinu i nosi sve sa sobom. Da li je razlog tome što, kako kaže Majer „mnogi ljudi ne posvećuju dovoljno pažnje detaljima“?

SVEDOCI I SAGOVORNICI (kucanje)

VODITELJ (audio):

Među raznim svedočenjima o prošlim događajima, konkretno o pogubljenju u Smederevskoj Palanci, izdvaja se i iskaz Mozlera Riharda, saslušanog 13. januara 1967. u Manhajmu. Taj iskaz, uverljiv u celini, doveden je u pitanje tvrdnjom saslušanog Mozlera da je u vreme njegovog prebivanja u Palanci u komšiluku živela glumica Đina Lolobridžida. Zato javnom tužiocu Hirnihsenu, iskaz ovog svedoka nije mnogo koristio, osim što je na osnovu njega zaključio da je u Palanci očigledno bilo više pogubljenja, a ne samo jedno koje je ovekovečeno na fotografijama.

Zajedničko svim svedočenjima bilo je to da su se svi složili kako bi streljanje nemačkog vojnika bilo toliko neuobičajeno da bi se vest o tome istog dana pronela širom kasarne. Kao iskusni istražitelji Rikerl i Hirnihsen su se složili da poklapanje iskaza u slučaju Šulc nije posledica dogovora među svedocima. Veliki broj saslušanja obavljen je gotovo istovremeno širom Zapadne Nemačke. Zbog toga je mala verovatnoća da su svedoci upozorili jedni druge i da su se dogovorili o odbrambenoj strategiji. Osim toga iskustvo je pokazivalo da se prilikom tako obimnih istraga gotovo uvek nađe barem jedan svedok koji bi prekršio dogovor ili nije bio

obavešten o njemu. Osim toga Rikerl i Hirnihsen su i sami bili vojnici. Nije bilo u skladu sa njihovim životnim iskustvom da bi vojnici tek tako streljali svog ratnog druga. Ovi istražitelji bili su sigurni da svedoci nisu poricali da je nemački vojnik bio streljan zbog toga što su hteli da zataškaju incident, već zato što incidenta nije ni bilo. Nisu imali šta da priznaju!

Da bi svedočenjima dali na većem značaju, uvrstili su među svedoke i nekadašnjeg generala **Fridriha Štala**, koji je između ostalog rekao i ovo:

ŠTAL (statična fotografija...): „Pod pretpostavkom da se pomenuto streljanje 16 partizana i jednog nemačkog vojnika zaista odigralo, odgovorna jedinica morala bi u svakom slučaju da prijavi incident diviziji. Moja divizija bi ga, kao vanredan događaj, prijavila višoj instanci. Zatim bi vojni sud, koji mi je potčinjen, na moju inicijativu ispitao taj događaj. Krivac, tj. poručnik koji je naredio streljanje neminovno bi bio izveden pred vojni sud.“

Na kraju, nešto slično je potvrdio i svedok koji je kao pripadnik streljačkog stroja pucao u osuđene partizane. **Johan Kesler** zaključio je svoje svedočenje iznenađen pojedinostima koje su mu predložene:

KESLER (statična fotografija...):“Sve je to potpuno novo za mene. Nisam to ni doživeo, ni pročitao u člancima iz pomenutih časopisa. Ni u razgovoru ništa nisam čuo o pogubljenju nekog nemačkog vojnika u Smederevskoj Palanci. Uveren sam da bi se tako nešto pročulo u našoj jedinici.“

VODITELJ (audio–video)

Za javnog tužioca Hirnihsena, saslušanjem svedoka Keslera otklonjena je i najmanja sumnja. Streljanje nemačkog vojnika bilo je legenda, kakogod da je nastala.

ALI KAKO JE NASTALA?(kucanje)

U pomenutom slučaju stvaranja legende o dobrom vojniku iz Kalavrite, naročito je indikativno to na koji način ljudi prihvataju legendu.

Izdavač posthumno objavljenih dela Erengard Šram bio je, doduše, iznenađen što se ona nije nimalo začudila što je dobri vojnik iz Kalavrite podrobno obrazložio svoj postupak, iako je zgrada već bila u plamenu. Nije je, izgleda začudilo ni to što su žene, bežeći od požara, našle vremena da pitaju svog spasioca odakle je...Nemci su veoma rado verovali u priču o vojniku koji je pomogao umesto da ubije, ali je bila prihvaćena i od Grka. ..Dobra Nemica iz Kalavrite širila je priču o dobrom Nemcu iz Kalavrite, koja je po želji bila isporučivana i u austrijskoj verziji, kao priča o dobrom Bečliju. Jedino što je smetalo u ovoj verziji bila je činjenica da je većina vojnika stacioniranih u Kalavriti pripadala 117. lovačkoj diviziji iz Austrije, ali taj detalj je mogao i da se izostavi.

Pored toga podsetićemo se ilustrativnog poređenja nastajanja legende sa lavinom, kako je to primetio Herman Majer u razgovoru sa Martensom: „Sve počinje od pretpostavke koja nekako dospe u

novinski članak, knjigu ili zvanični izveštaj. Posle toga sve ide takoreći samo od sebe. Lavina se survava u dolinu i nosi sve sa sobom.“

ILI JE PRAVO PITANJE ZAŠTO JE LEGENDA NASTALA

SLUČAJ MINE KOVAČEVIĆ, Srbija, Gornji Milanovac (kucanje)

Mina Kovačević je bila pesnikinja koja se decenijama bavila slučajem Šulc. Sedamdesetih godina, tačnije 1977. godine Mina je podigla spomenik Jozefu Šulcu u svojoj bašti na imanju u zaseoku po menu Lokva nadomak Gornjeg Milanovca.

Na spomeniku stoji natpis: “Sa srcem i umom – život za čast. Bratu po ljubavi i s ljubavlju.”

REPORTER (van studija, video)

Mina Kovačević je svakog 20. jula kupovala sedamnaest karanfila i položila bi ih uz spomenik. Ni njena bolest nije mogla da je spreči da svake godine donosi buket. Bila je veoma jaka osoba, nije dozvoljavala ljudima da je slome.

Oko desetak godina posle Drugog svetskog rata, Mina se prijavila za dobrovoljnu radnu akciju u Beogradu, gde se inficirala bacilom dečje paralize. Od tada leži u krevetu kao da je živa sahranjena. Zanimljivo je to što ona nije objavila nijednu zbirku poezije, već je bila poznata upravo zbog upornosti da podigne spomenik nemačkom vojniku koji nije hteo da puca u nevine ljude.

Po njenim rečima: „*Jedinstven je događaj da se neko iz neprijateljskih redova pobuni i stane na stranu žrtava. On je brat, brat svih ljudi*“.

Oživiljen u priči Mine Kovačević, Jozef Šulc je oličenje svega onoga što joj je u nepravедno oduzetim životnim radostima nedostajalo da bi samoća i bolest bile podnošljivije. Zamišljen po meri jedinog svetla u njenoj svakodnevnoj tami, njegov portret biva brižljivo doctavan do idealne slike junaka. On je bio fin, obrazovan čovek, potiče iz kulturne, skladne porodice. Po zanimanju je bio dekorater, ali je u stvari bio slikar. Mnogo je radio, između ostalog i zato da bi plaćao časove klavira svojoj sestri.

U kutiji u kojoj su bili novinski članci u vezi sa Šulcom, ističe se članak iz Večernjih novosti iz 1979. godine u kome opominju Minu Kovačević da ukloni spomenik iz svog dvorišta, ali ona to nije htela. Jedino što je želela jeste da se bori za očuvanje tog spomenika. Takođe, u novinama je bilo reči o tome kako je tridesetjednogodišnji nemački oficir Jozef Šulc odbio naredbu da puca u Jugoslovane, koji su, kako je on rekao, bili nevini. Odbacio je pušku i otišao u red sa osuđenima da zajedno budu streljani.

VODITELJ (audio)

-Mina je primila pismo od Sekretarijata da pod pretnjom ukloni spomenik. Za takav postupak Sekretarijat je naveo kao razloge: da po zakonu nije mogla da podigne spomenik u dvorištu, već na groblju, kao i da ne može da podigne spomenik nemačkom vojniku, tj. neprijateljskom vojniku.

-Mina je zbog svog jasno iskazanog stava u vezi sa Šulcom, dobijala pretnje i uvrede koje su takođe bile upućene i njenom bratu. Tu je mogla i da se završi priča, ali nije, pošto je slučaj Šulc bio predmet javne rasprave i štampe. Mnogi su čak tražili da se spomenik Šulcu podigne i u Beogradu. Šulc je postao tema nemačkih novina i televizijskih vesti.

U vezi sa nastojanjem Mine Kovačević da podigne spomenik Šulcu u svom dvorištu, došlo je do podele javnog mnjenja na one koji su podržavali lokalne pravosudne institucije u nameri da se postavljanje spomenika spreči i one koji su smatrali da takav jedinstven događaj čovekoljublja treba ovekovečiti upravo spomenikom. U toj borbi prevagnuli su ovi drugi, a može se reći da im je u tome pomogao lokalni funkcioner Časlav Vlajić, koji je u tom trenutku bio direktor fabrike vode "Palanački kiseljak" i koji je smatrao da bi jedno takvo spomen obeležje na čudan ali efikasan način privuklo turiste u ovaj ne tako razvijen kraj. Eto još jedne sličnosti sa nuspojavama turističke prirode pomenutog slučaja u grčkom gradu Kalavrita.

Čime su pak drugi Palančani uticali na razvoj ove legende? (kucanje)

VODITELJ (audio)

Pisac knjige U potrazi za junakom, Mihael Martens, deo istrage bazira na arhivima i svedocima u Srbiji odnosno Smederevskoj Palanci. U Palanci kao najbližeg saradnika ima Nemanju Devića, mladog istoričara, autora knjige *Istina pod ključem*, koji ga vodi od institucija do sagovornika i obrnuto. Jedan od njihovih sagovornika jeste Časlav Vlajić, čovek koji je 60-ih godina prošlog veka bio direktor fabrike mineralne vode i jedan od onih koji se zdušno zalagao za podizanje spomenika J. Šulcu. Iako ne negira da su mu razlozi bili pre svega praktične prirode, (razvoj turizma u Palanci), ipak ističe i univerzalni, moralni značaj tog čina stajanja na stranu nevinih žrtava. Po Vlajićevoj priči sve je počelo neosredno posle završetka rata kada su lokalni aktivisti rešili da posmrtnu ostatke streljanih žrtava u dve racije, 20. i 26. jula, sa počastima premeste u postament novoizgrađenog spomenika. Vlajić je neposredno učestvovao u ekshumaciji i tvrdi da je sa prvog mesta otkopano 16 leševa i da su neka obeležja ukazivala na mogućnost da je 16. leš pripadao nemačkom vojniku.

Na pitanje da li je priča o streljanom Nemcu već bila poznata prilikom ekshumacije, Vlajić je potvrdno odgovorio, dadajući:

ČASLAV VLAJIĆ (statična fotografija...)

„Pričali su da je bio neki Nemačkin koji nije hteo da puca. To su govorili oni koji su to videli. Jer, bilo je očevidaca, koji su sve to doživeli. Bili su to muškarci zatvoreni u štalama kasarne. Streljanje je bilo u krugu kasarne i tamo su Nemci u štalama držali nekoliko Srba kao taoce... I tako su videli kako je jedan nemački vojnik degradiran i stavljen među partizane da bi zajedno s njima bio streljan. Ti taoći su kasnije pušteni na slobodu i verovatno se tako ova vest proćula u gradu. Fotografije su se pojavile tek mnogo godina kasnije...”

VODITELJ (audio)

Još jedan od sudionika u razvoju priče bio je Andra Rus, kamenorezac, koji je napravio spomenik julskim žrtvama u Palanci. Odlučio je da spomenik bude u obliku piramide i da na crnoj mermernoj ploči napiše imena žrtava. Kako ne bi pogrešio od opštine je dobio spisak imena streljanih prvoboraca. Naišao je na ime Marsel Mezić, koje je prekrstio u „Marsel Mazel“, misleći da se radi o nekom ubijenom strancu, Elzašaninu koji je protiv svoje volje morao da obuče uniformu Vermahta. U stvari Marsel Mezić je bio lokalni radnik u fabrici vagona i zaista je poginuo u partizanima. Na spomeniku se našlo još 18 imena, zajedno sa imenom Jozefa Šulca, naknadno uklesanim.

Danas, međutim, spomenik ne potvrđuje istinitost anegdote o maštovitom kamenorescu Andri Rusu i njegovoj naklonjenosti ratnom heroju iz Elzasa. Na njemu je urezano ime Marsel Mezić i ništa ne ukazuje na bilo kakve naknadne izmene. Priča o zabludi kamenoresca Andre Rusa, koja se često može čuti u Palanci, očigledno je i sama zasnovana na zabludi. Ali, ime Jozefa Šulca tek je naknadno uklesano. To se vidi na prvi pogled.

ČASLAV VLAJIĆ: „Ime Jozefa Šulca doznali smo tek početkom sedamdesetih godina kada se tim slučajem pozabavio jedan poslanik nemačkog Bundestaga. On je bio taj koji je sve otkrio.“

VODITELJ (audio)

Poslanik se zvao baron Vilderih Ostman fon der Laje, i ovo je bio drugi put, nakon pet godina da se on bavi slučajem Šulca.

Ali da se vratimo ipak na prvi put kada je priča osvanula u nemačkoj štampi i pokrenula istragu čiji smo krajnji ishod već predočili. Dakle, kako je priča iz Palanke dospela u nemačku javnost? Objašnjenje nudi Martensov sagovornik **Dragoljub Janojlić**, inače novinar u Palanci. Evo tog objašnjenja:

DRGOLJUB JANOJLIĆ (statična fotografija...)

„Ovde je živio jedan čovek, zvao se Andra Vuličević. Pre rata je imao prodavnicu odeće u ulici Prvog srpskog ustanka. Poznavao je Šulca. Kada je Šulc bio na dužnosti i u večernjim satima patrolirao ulicama Palanke uvek bi ljubazno podsetio Andru Vuličevića da ugasi svetlo pre policijskog časa. Posle rata Vuličević se zaposlio u državnoj fabrici trikotaže koja je uvozila mašine iz Nemačke. Jednom je u Palanku doputovala delegacija iz nemačke firme. .. Andra Vuličević preuzeo je brigu o gostima, a za vreme ručka im je ispričao priču o Šulcu. Ona je ostavila snažan utisak na Nemce, koji su je, po povratku u Nemačku, ispričali jednom nemačkom novinaru. Tako se i u Nemačkoj saznalo za sudbinu Jozefa Šulca.“ (Noje Ilustrirte, 1961.)

VODITELJ (audio)

Dakle, poslanik Ostman fon der Laje, iliti Vdl, kako ga kraće pisac naziva, ponovo se bavi slučajem Šulca iz takoreći praktičnih razloga – nekim ulicama u Bonu nedostaje ime, pa mu je ime nemačkog vojnika iskrslalo kao pogodno. Pritom Vdl prenebregava dotadašnju, takoreći okončanu istragu, kojom je slučaj Šulca okarakterisan kao legenda. Čini se da je Vdl ponesen mehanizmom razvijanja legende počeo pomalo, ili malo više, da uživa u svojoj iznenadnoj slavi „donosioca“ privlačne priče o savremenom heroju.

Kako je izgledala Vdl-ova potraga za junakom? (kucanje)

VODITELJ (audio)

Vdl pretpostavlja da prezime vojnika koji je pristao da bude streljan glasi Šulc, kao i da je ovaj događaj prijavljen nadređenima kao nesrećan slučaj. Krajem marta dobija odgovor iz Berlina. Nema podataka o tome da je u julu 1941. neki vojnik pogubljen, odnosno stradao nesrećnim slučajem, ali postoje podaci o kaplaru čija je pogibija prijavljena istog meseca, a to je Jozef Šulc. Do jula 1941, divizija je prijavila dve žrtve, a čovek o kome je 1961. godine pisao *Noje Illustrirte* u broju 49 može biti jedino kaplar Šulc. Prema podacima iz vojnih dokumenata preminuo je 19. jula od posledica ranjavanja. S ovom informacijom, Vdl odlučuje da kontaktira Šulcovu porodicu. Pismo adresirano na gospođu Šulc dospeva u ruke Valtera Šulca, Jozefovog brata. Vdl je navodno s visokim stepenom verovatnoće identifikovao nepoznatog kaplara kao Jozefa Šulca. Odjednom su se svuda pojavili članci o senzacionalnom otkriću i Vdl postaje zvezda u nemačkoj štampi i pre nego što su ga otkrili jugoslovenski listovi. Vdl opisuje kako je Valter identifikovao brata s *visokim stepenom verovatnoće* na osnovu građe i kose, iako kasnije sam Valter izjavljuje da on nikada nije rekao da je prepoznao brata, već samo da se ta mogućnost ne može isključiti kada na fotografiji ne možete gotovo ništa da prepoznate.

Među čitaocima nemačkih novina koji su saznali priču o Jozefu Šulcu bio je i Adalbert Rikerl, direktor Centrale u Ludvigsburgu. Ubrzo nakon pojavljivanja prvih članaka u nemačkim novinama, Rikerl piše Vdl-u i traži pristup njegovim dotadašnjim saznanjima. Takođe, u pismu ističe da tokom detaljne istrage Centrale ne samo da nisu nađeni dokazi o streljanju nekog nemačkog vojnika nego su i očevici pogubljenja isključili mogućnost streljanja nemačkog vojnika zajedno sa osuđenima. Vdl dobija još jedno pismo, ovaj put od dr Štala koga ovaj slučaj ne zanima samo kao istoričara i šefa arhive, već i iz privatnih razloga, budući da mu je otac bio general divizije za koju se pomenuti slučaj vezuje. Iako je bio upoznat sa ozbiljnim argumentima protiv rezultata svog istraživanja, Vdl je i dalje uveren da su njegova saznanja tačna. On na sednici u Bonu iznosi svoj zahtev za imenovanje jedne ulice u Bonu po Jozefu Šulcu i njegov predlog je tada jednoglasno usvojen. Iako je tada interesovanje nemačkih medija počelo da opada, u Jugoslaviji počinje prava manija kada Večernje novosti objavljuju 20. januara 1972. senzacionalnu vest o kaplaru Šulcu.

Dva dana posle sednice, Kurt Hinrihsen piše Vojnom arhivu u Frajburgu i u pismu daje pregled saslušanja Centrale, ali i ističe da je jedan svedok izjavio da je imao utisak da se prilikom pogubljenja dogodilo nešto što je trebalo biti zataškano, iako ni on nije ništa čuo o streljanju nemačkog vojnika. Hinrihsen mesecima čeka odgovor. Za to vreme, Vdl vodi razgovor sa Helenom Hajen, sestrom Jozefa Šulca. Posle razgovora, Vdl je zabeležio da kaplar nije umro odmah i da je njegov ratni drug bio uz njega dok nije preminuo. Taj drug je posle rata posetio sestru. Međutim, ovaj bizarni opis koji nije ni najmanje uvjerljiv očigledno nije smetao Vdl-u i on je primio k znanju samo ono što se uklapalo u njegovu teoriju. Kasnije je imao sastanak sa Hajncom Uferom koji je tvrdio da je 19. jula 1941. našao umirućeg kaplara i da ga je odvezao

lekaru, ali da je bilo prekasno. On je, takođe, saopštio da je preneo ovu informaciju Jozefovoj majci još za vreme rata i da za to ima dokaze. Ne mora da znači da je iskaz tačan, ali je znatno uverljiviji od priče Jozefove sestre. Ipak, **Vdl odlučuje da ignoriše Ufera** (kucanje). U međuvremenu je uspostavljena veza između Centrale i Vojnog arhiva. 24. maja 1972. nakon razgovora sa Hinrihsenom i Rikerlom, Štal šalje dvojici pravnika studiju od 13 gusto kucanih strana koja sadrži neoboriv dokaz da Šulc nije streljan u Smederevskoj Palanci.

714. divizija generala Štala imala je prilično miran period u Srbiji sve do napada Nemačke na Sovjetski Savez. Tada počinju veće aktivnosti komunističkih bandi. Do 31. jula, 714. divizija je prijavila dva ranjena i dva poginula vojnika. Jedan od poginulih bio je Jozef Šulc, *prva žrtva u diviziji stradala od neprijateljskog metka*, po rečima divizijskog sveštenika. Poginuo je 19. jula, što je dan pre egzekucije u Smederevskoj Palanci. O tome svedoči telegram koji je poslat nadređenim vojnim instancama. Saznajemo da je obaveštenje o pogibiji stiglo nekoliko sati pre incidenta u kome je Šulc navodno izgubio život. Nakon sopstvene istrage, dr Štal upućuje Vdl-u pismo u kome argumentovano pobija njegovu priču o Šulcovom hrabrom gestu i optužuje ga da je tu priču gradio na slobodnim interpretacijama, pa čak i na izvrtanju reči sagovornika. Posle ovog pisma Vdl se odlučuje za povlačenje. Četiri godine kasnije Vdl je izgubio mandat u Bundestagu, a 1938. ime Jozef Šulc izbrisano je sa spiska predloženih ulica u Bonu.

Međutim, kako ponekad nakon otkrivanja istine zavlada neobjašnjiva tišina odakle je nismo očekivali, (SLIKA **INSAJDER – MOJA PRIČA**) tako je neobjašnjivo, posle ovako iznetih dokaza, duh Jozefa Šulca nastavio da živi. Senzacionalistički rečeno – **PALANKA UZVRAĆA UDARAC!** (kucanje)

Iako je u Nemačkoj takoreći dokazano da je priča o Jožefu Šulcu kao junaku iskonstruisana, možda najviše nedovoljnom kritičnošću Vdl-a prema činjenicama, tj. zahvaljujući njegovoj neobuzdanoj mašti, u Jugoslavii se podigao novi, još intenzivniji talas širenja ove priče. Šta je tome doprinelo? S jedne strane tome su doprinela dva filma, od kojih je jedan na umetnički način uvrstio priču o dobrom vojniku u jedan stvaran i strašan istorijski događaj (Krvava bajka, 1969. U režiji Torija Jankovića), dok je drugi doslovce predstavljao sporni slučaj (Biografija Jozefa Šulca, 1973. U režiji Predraga Golubovića). (**ubaciti fotografije ili scene iz filmova**) Prvi film je svojom međunarodnom pažnjom na festivalima uzburkao diplomatske krugove u Bonu, ali ni to nije bilo dugog veka. Osim toga i Palanka je imala svog Vdl-a, tj. Časlava Vlajića, čoveka sa makijavelističkim pristupom problemu.

Ranije smo pomenuli da je on u razgovoru sa Martensom evcirao uspomene na daleku 1946. i otkopavanje posmrtnih ostataka streljanih prvoboraca na određeni način. Po Vlajićevoj priči sve je počelo neposredno posle završetka rata kada su lokalni aktivisti rešili da posmrtnu ostatke streljanih žrtava u dve racije, 20. i 26. jula, sa počastima premeste u postament novoizgrađenog spomenika. Vlajić je neposredno učestvovao u ekshumaciji i tvrdi da je sa prvog mesta otkopano 16 leševa i da su neka obeležja ukazivala na mogućnost da je 16. leš pripadao nemačkom vojniku.

Još jedan sudionik u ovom događaju, Ljuboje Radisavljević, prisustvovao je premeštanju posmrtnih ostataka žrtava, a opet taj događaj potpuno različito opisuje od Vlajića. Kroz razgovor sa Martensom i Nemanjom, Ljuboje navodi iste razloge kao Stojanka Stanojević u vezi sa streljanjem Šulca. Navodi da ko

god se od Jugoslovena našao u kasarni ili je bio streljan ili držan kao talac. Podseća nas da je snimljen i film zasnovan na ovoj legendi, te da je ubrzo posle toga uputio poziv *Zastava filmu* obavestivši ih da radnja filma nema veze sa stvarnošću. Iz grobnice je iskopano 16 lobanja, Ljuboje se i dan danas seća, ali kasnije je saopšten broj od 17 ili 18 ljudi. Na fotografiji streljanja vidi se plavokosi Nemač, ali uporedivši je sa slikom koju je doneo Šulcov brat Valter kada je došao u Palanku, vidimo da je Šulc zapravo bio smeđi čovek sa naočarima. Ljuboje se poziva na to da nikakva armija ne bi ubila svog vojnika zajedno sa neprijateljima i da ni najviši oficir nema prava da naredi tako nešto. Raidsavljevićev komentar na Vlajićevu priču o šnali opasača je da je to njegova najveća laž, i da mu je i sam Vlajić u nekoliko navrata rekao da govori izmišljotine radi turizma. Ljuboje je pisao i Mini Kovačević, jer se sve vreme zalagao za to da ljudi znaju istinu o ovome događaju.

INTERVJU SA LJUBOJEM (od "Tih dana u kasarni..." 393–396 str.)

Priču je sve vreme u Srbiji kod medija podgrevao navodni svedok streljanja, Zvonimir Janković, čije se svedočenje pojavilo i u knjizi novinara Borislava Komada „Prvi pucanj u Hitlera“ ([ubaciti foto knjige](#)). Istraživanjem u lokalnom arhivu, pisac i njegov saradnik Nemanja Dević pronašli su Jankovićevu krštenicu i utvrdili da je u trenutku kada se odigralo streljanje imao svega pet godina, dakle nije mogao sa tolikom sigurnošću da se seća svega što je navodio kao istinu.

FOTOGRAFIJE – „ROG“ PRIČE (kucanje)

VODITELJ (audio)

Kada neko hoće da ubedi slušaoce u istinitost svoje priče, obično kaže: *Ako koza laže, rog ne laže!* Rog bi u ovom slučaju trebalo da budu fotografije, snimljene neposredno pre i posle streljanja, čije je postojanje, ali i nedovoljna jasnost podsticalo maštu, pretpostavke, zaključke. Put tih fotografija, kao ni sama priča, nije sasvim poznat i izvestan. Ipak, utvrđeno je da su se u bečkom Ekspresu pojavile zahvaljujući istoričaru iz Beograda, Vasi Kazimiroviću, koji je fotografije prodao uredniku Lajtneru. Pretpostavljamo da je fotograf bio nemački vojnik, a vojni lekar Hekendorfer priča po sećanju da su to ipak bili profesionalni fotoreporter. Iz autobiografske priče *Satovi*, Antonija Isakovića, gde opisuje kako su partizane vodili na gubilište, saznajemo da je fotografisanje ipak obavio nemački vojnik pre samog čina streljanja. Ali kako su fotografije dospele do Jugoslavije? Postoji desetak različitih verzija priče o fotografijama koje je zaboravio nemački vojnik u lokalnoj fotografskoj radnji usled iznenadnog premeštanja nemačke jedinice na razne frontove iako ne postoji dokaz o tom povlačenju. Mina Kovačević ima daleko logičnije objašnjenje od prethodnog, a to je da je prilikom razvijanja filma, fotograf napravio kopije slika, ostavivši dokaz o zločinu okupatora. Možda je Lazar Lazarević, jedini fotograf Palanke tada, mogao da nam razbistri celu situaciju, ali je preminuo 1950. godine. Jedino što sa sigurnošću znamo je da fotografije streljanja u Palanci kruže Beogradom od 1945.

Na to ukazuju svedočenja jedne čitateljke Ilustrovane politike iz marta 1973. kao i pisca Antonija Isakovića, koji u pomenutoj pripovesti spominje Izložbu u Narodnom muzeju koju je posle rata organizovala Komisija za utvrđivanje ratnih zločinaca.

STVARANJE IDENTITETA (kucanje)

VODITELJ (audio)

U građenju identiteta heroja Šulca svoj udeo neminovno je imao “obrazac” tj. pretpostavljeni portret heroja čovekoljupca. S obzirom da ga je artikulisala pesnikinja, očekivano je dobio karakteristike tipa: svirao klavir, voleo da slika, blage naravi, običan građanin...

U daljem stvaranju portreta naslućivalo se teritorijalno poreklo junaka, tako da je i taj izbor podlegao predrasudama: Još dve decenije pre nego što je slična hipoteza izneta u direktorovoj knjizi (misli na Stanišu Brkića), citirana je pretpostavka da je dobio Nemač „možda bio Čeh“. Na drugom mestu se nagadja da je bio iz Sarske oblasti ili iz Elzasa. Ili se Šulc zapravo zvao Marsel Mazel, kao što je 1966. rekao direktor muzeja u Smederevskoj Palanci? Da li je bio dekorater iz Vupertala? Ili je poticao iz Drezdena, kako se pretpostavljalo devedesetih godina? Da li je bio katolički vernik i član neke organizacije otpora?

U talasu “logičkog” zaključivanja, Šulc je dobio identitet Marsela Mezića, a ovaj identitet stranca, sa naravno stranim prezimenom i zagonetnim poreklom.

ČASLAV VLAJIĆ: „Andra Rus je čitao spisak i naišao na ime Marsel Mezić. Taj čovek je zaista poginuo u partizanima. Doselio se iz Dalmacije i radio je kao tapetar u fabrici vagona. Ali, budući da Andra Rus nije poznavao Marsela Mezića, zbog imena neuobičajenog u našem kraju pretpostavio je da je reč o ubijenom strancu.“

VODITELJ (audio)

Kamenorezac je otišao još dalje i prekrstio je Marsela Mezića u Marsela Mazela, jer je iz razloga koji je danas nemoguće utvrditi zaključio da je prezime Mezić rezultat greške u kucanju. Nasuprot tome ime Marsel Mazel zvučalo je kao ime Elzašanina, koji je protiv svoje volje morao da služi u Vermahtu. U Palanci se veoma rano proširilo uverenje da mladi vojnik koji je odbio da postane ubica svojih srpskih vršnjaka, nije potekao iz užeg područja Nemačkog Rajha. Mnogo uverljivije je zvučalo da je francuski državljani, primoran da obuče nemačku uniformu, ustao protiv terora. Prema rečima Časlava Vlajića prošlo je više godina pre nego što je otklonjen nesporazum koji je Andra Rus uklesao u stvarnost, a koji je preuzela i proširila štampa. „Tako je slučaj prvi put izazvao zabunu“, rekao je Časlav Vlajić.

Najverovatnija građa za davanje identiteta heroju Jozefu Šulcu, potekla je od biografije stvarnog heroja Ivana Mukera, čija je ključna sličnost sa Šulcom bila germansko poreklo, naime Muker je bio Austrijanac. Na ovu vezu istražiteljima je ukazao svedok Valter Zigman, starešina čete stacionirane u Palanci u

trenutku streljanja julskih žrtava. Ivan Muker je svojim podvizima u partizanskim akcijama tokom 1941. i 1942. i svojom smrću (Nemci su obesili njegovo mrtvo telo na trgu u Palanci) zavrteo orden narodnog heroja, kojim je posmrtno odlikovan 1953. I dan danas jedna ulica i škola nose Mukerovo ime. Tako se čini da se Mukerova životna priča prepliće sa Šulcovom. Šesnaestog jula 1981. po prvi put se pojavljuju ozbiljnije sumnje u ep o Šulcu izlaženjem članka *Pogubljenje vojnika Šulca-legenda?*, u jednim nemačkim novinama. U članku objavljenom u *Večernjim novostima* marta 1984, autor teksta spominje Šulca i Mukera u istoj rečenici čime se približio potencijalnom objašnjenju ove legende, ali on pred sam kraj odlazi u drugi kontekst, pogrešno povezujući stvari. Po njemu, Muker je taj koji je Šulcu preneo komunističke ideje, ali jedinica kojoj je služio Šulc nije bila stacionirana u Palanci.

ZAŠTO?

ZAŠTO?

Razloge za bavljenje ovom pričom imali su mnogi. Bilo da su je stvarali, nadograđivali, istraživali, bilo je u tome nekad univerzalnih, nekad ličnih poriva i interesa. O razlozima Mine Kovačević možda najbolje svedoči natpis na spomeniku koji je podigla Šulcu.

Zašto se ta vera u postojanje humanosti rodila baš u biću nesrećne pesnikinje?

Zašto su Fridrih Kristijan Štal i Herman Frank Majer istraživali nemačke zločine na Balkanu u II svetskom ratu?

Zašto je istraživanje ove priče u datim okolnostima značilo jedinu mogućnost nastavka života Nemačke države, ali i onih koji su u tom ratu izgubili mnogo više?

Zašto Časlav Vlajić nije našao drugu mogućnost za razvoj turizma u Palanci, nego baš ovu priču o dobroti i humanosti?

Zašto kontroverzni poslanik nemačkog Bundestaga nije našao lakše rešenje za imenovanje ulice u Bonu?

Zašto je stav Horsta Graberta toliko smislen da ga ne možemo zaobići?

„Ni totalitarni režim ne može baš svakoga da degradira u roba ili zločinačkog slugu, a to je tračak nade bez koga bi prevladavanje prošlosti ostalo uzaludan pokušaj.“

Zašto su Predrag Golubović i Tori Janković snimili filmove o ovom događaju?

Uz sve odgovore na ova pitanja, koji su prethodnim istraživanjem već obuhvaćeni, dodaćemo i ovo:

Odjeci ove priče samo naizgled traju kroz spomenike, ulice i trgove. Trajniji su u slici herojskog dela kao kamena bačenog u vodu i krugova koji se, stvoreni njime, šire kroz vreme i prostor podstičući nas da činimo nova dobra dela.

Ukoliko tih krugova nema, onda je herojsko delo bilo uzaludna žrtva.

Nije važno da li nas na to podstiče nešto manje od uzvišenog, važno je da krugovi traju i da verujemo u njihov smisao.

Pa čak i kada odjeci dela zapnu o neku sumnju u njegovu istinitost, proglašavajući ovaj sled u vremenu legendom, ipak se ne smemo o te odjeke oglušiti.

Jer u legendama o junacima prepoznaje se istina o čoveku i vremenu, o onome što čovek može postati kroz pobunu protiv ćudljivih bogova, nehumanih režima i sopstvene ravnodušnosti.

Zato je ishodište ove potrage za junakom baš u svakom od nas ko je u toj potrazi učestvovao.